

משרד החינוך והספורט
מינהל חברה ונוער
תחום ויז'ט-הארץ - מאי 1993

בעקבות הדתיים שבחברות הדרוזיות בגליל המערבי במאה ה-11 موطن شيوخ آل أبي تراب بمنطقة الساحل في القرن الحادي عشر

אזור : הגליל המערבי

מסלול : ח'רבת מימאס, ח'רבת טיכאט, ח'רבת עכרוש, ג'ת, ירכא, ח'רבת מגלה, ח'רבת תופאנייה, ח'רבת מאחוז, ח'רבת קצר אל עאשק, בור כסרא

הכין : סאלח ח'טיב - מנהל מה"ד דרוזי פקיעין
בהנחיית : מר ג'מאל עבאס - ראש תחום של"ח וידה"א מגזר דרוזי

ההשתלמות מותאמת לתוכנית הייחודית של"ח וידעת-הארץ למגזר הדרוזי
מחזור נסיונית - לשימוש פנימי
מאי 2005 - תשס"ה

תוכן עניינים

<u>נושא</u>	<u>עמ'</u>
מבוא	3
לו"ז ומידע כללי	4
מפת המסלול	5
חומר רקע	41 - 6
רשימת מקורות	42

מבוא:

היישוב הדרוזי בארץ ישראל שהחל לקבל את זהותו עם יסוד הדת בתחילת המאה ה-11, לא זכה להתייחסות מקיפה ומעמיקה מצד החוקרים או הנוסעים שסיירו בארץ במשך התקופות השונות.

מהמקורות הדרוזים העתיקים אנו למדים שהיישוב הדרוזי בארץ ישראל נמצא בשלושה ריכוזים:

א. אל-סאחל (الساحل) " שפילת החוף " אזור הגליל המערבי.

ב. אל-חמא (الحما) אזור הגליל התחתון המזרחי.

ג. אל-שאע'ור (الشاغور) " העמק " אזור הגליל העליון המזרחי.

בהשתלמות הייחודית השנה ובתיק סיור זה נעסוק בהתיישובות באזור " אל-סאחל " הגליל המערבי בתקווה שנמשיך בשנים הבאות לכסות את שאר האזורים.

המטרה בקיום השתלמויות ייחודיות למורי השל"ח וידיעת-הארץ מהמגזר הדרוזי וכתיבת תיקי סיור סביב אתרים קדושים וארכיאולוגים ואתרי טבע ונוף הקשורים ביישוב הדרוזי הנוכחי והקדום, הינו רצון עז באיסוף האינפורמציה ומיקוד החומר הרלוונטי לנושא חשוב זה לשימור המורשת והתרבות החומרית מחד גיסא ולהעשיר את קהל המורים בתכנים הייחודיים ושילובם בתכנית הליבה מאידך.

אני מקווה שההשתלמות ותיק הסיור " בעקבות היישוב הדרוזי הקדום – موطن شيوخ آل أبي تراب

بمنطقة الساحل في القرن الحادي عشر " יוסיפו מימד להכרת אזור בעל חשיבות היסטורית

והיסטוריוגרפית דרוזית. גם תחילתו של תהליך בגיבוש משנה דידקטית מתאימה לפיתוח כלים חינוכיים להטמעת התוכנית הייחודית ולהפנמת ערכים מהמורשת הדרוזית, כדי לגרום לתלמידנו להיות גאים במורשתם ונהנים מנוף ארצם.

תודתי ניתנת למורה דרכנו ד"ר עלי זגייר שהדריך את ההשתלמות ולמר סאלח ח'טיב שסייע באיסוף החומר ולמר סלמאן סעב מנהל תיכון אבו סנאן שארח אותנו בבית ספרו ולגב' נסרין סויד על הדפסת ועריכת תיק הסיור.

ג'מאל עבאס

ראש תחום של"ח וידיעת-הארץ

במגזר הדרוזי

לו"ז ומידע כללי

א. תיאור כללי : אנו מסיירים בעקבות ההתיישבות הדרוזית באזור הגליל המערבי .

8:00 – 8:30 התכנסות וכיבוד בתיכון אבו-סנאן .

8:30 – 9:30 ד"ר עלי זגייך – הרצאה על ההתיישבות הדרוזית באיזור .

9:30 – 16:00 סיור באתרי התיישבות באזור : ח'רבת מימאס , ח'רבת כויכאת ,

ח'רבת עכרוש , ג'ת , ירכא , ח'רבת מבלה , ח'רבת תופאנייה , ח'רבת

מאחוז , ח'רבת קצל אל-עאשק, בור כסרא .

ב. אזור תיאום : 2

ג. מסלול רכוב : רכבים פרטיים .

ד. משך הסיור כ- 6 שעות .

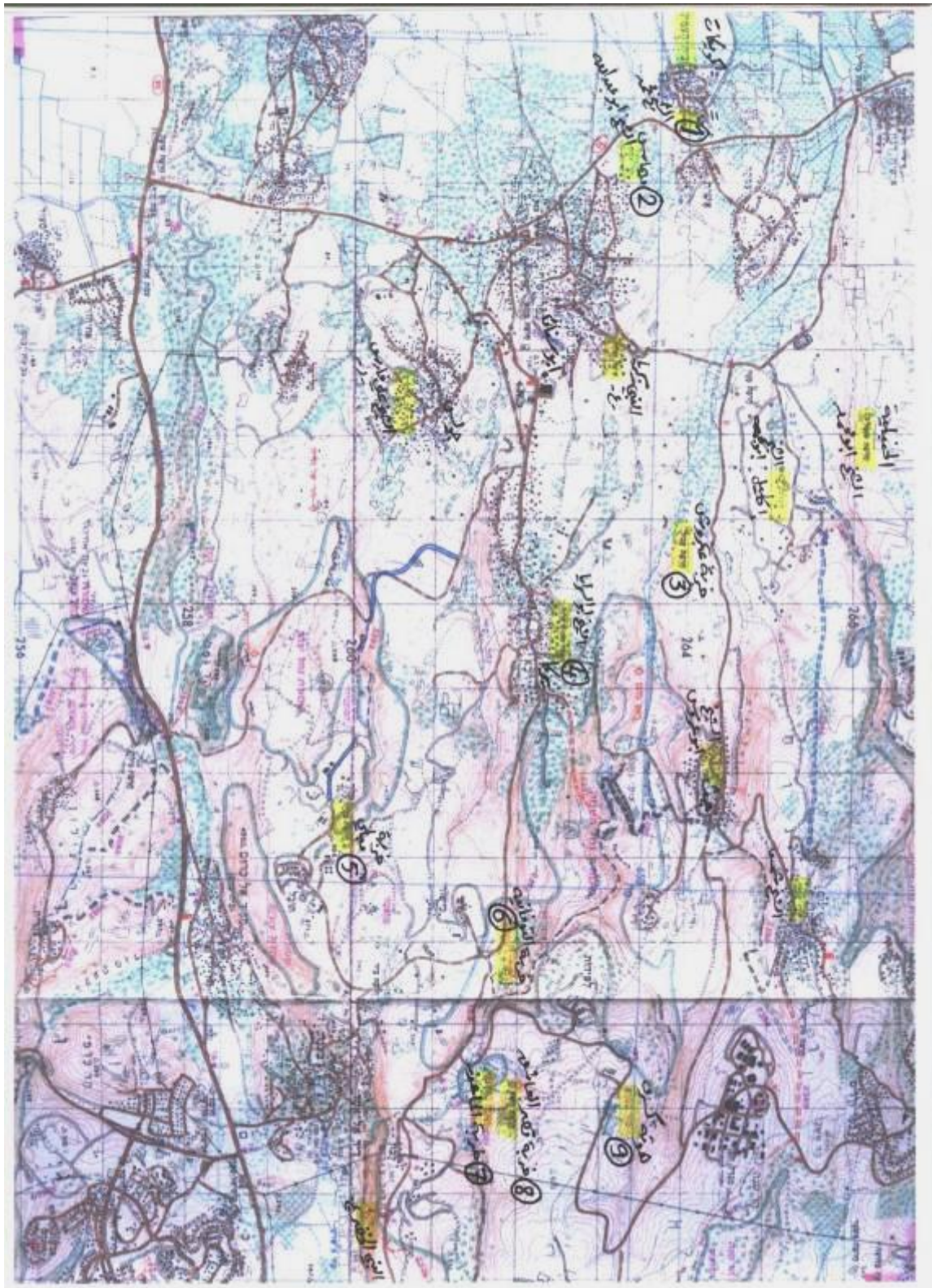
ה. עונה מועדפת : כל השנה למעט ימי גשם .

ו. מקורות מים לאורך המסלול : אין .

ז. עזרה רפואית : ביי"ח נהריה + מד"א .

מפת המסלול

אזור גליל מערבי – מפת סימון שבילים גליל עליון (הקנ"מ המקורי 1: 50.000)
הדגשו על המפה תחנות המסלול ואתרים דרוזיים אחרים .

חומר הקע

להלן חומר רקע, כולל תמונות, על ההתיישבות הדרוזית בגליל המערבי (منطقة الساحل), באדיבות ד"ר עלי זגייר כפר ירכא וסביבתו 1993.

ג. מוצא האוכלוסיה

בשל חוסר תיעוד קשה לנו מאד כיום לקבוע, בצורה וודאית, את מוצאה של כל אחת מהחמולות של הכפר, וכיוון שכך, אין ביכולתנו להצביע, מבין כל החמולות של הכפר, על כל החמולות המתגוררות בו מאז יסוד הדת הדרוזית, במאה האחת-עשרה, ועל כל אלה אשר השתקעו בו בעקבות הגירה אליו בתקופה מאוחרת יחסית. מוצאן של חמולות מעטות ידוע לנו, וידע זה מבוסס אך ורק על מסורת שבפי התושבים, ובשל כך אנו נתייחס בדיון אשר יובא להלן רק לאותן חמולות אשר המסורת מתייחסת אליהן. למרות המידע הלקוי בענין מוצא החמולות המרכיבות את אוכלוסיית הכפר, ניתן לקבוע, בצורה וודאית, שאוכלוסיה זו נגזרה משלושה מקורות שונים:

1. אוכלוסיה מקומית

הגרעין הדרוזי הראשון של כפר ירכא נגזר מאותה אוכלוסיה אשר התגוררה בו בתקופת יסוד הדת הדרוזית. אנו לא יודעים הרבה על הרכבה הדתי של אוכלוסיה זו באותם ימים, אך סביר להניח שהיא השתייכה, ברובה המכריע, לדת האיסלאם. הדרוזים הראשונים של ירכא היו אותם תושבים אשר זנחו את דתם המקורית, עוד בתקופת יסוד הדת הדרוזית, ואימצו לעצמם, במקומה, את עקרונות הדת החדשה. גדול מפיצי הדת הדרוזית באזור הגליל המערבי באותה תקופה, השיח' אבראם-סראיא עינאים (الشيخ أبو السرايا غنايم), היה תושב הכפר. קברו עדיין קיים מתחת למבנה כיפתי קטן וצנוע בבית-הקברות הצפוני של הכפר, ואנשי דת דרוזיים נוהגים לבקר בו לעיתים תכופות לצורך קיום תפילות. על פי המסורת שבפי התושבים, החמולות אבריוסף, אברריש ועבד, הן העתיקות ביותר בכפר. אך אין לדעת אם חמולות אלה מתגוררות בכפר מאז יסוד הדת הדרוזית, או שהן היגרו אליו בתקופה קדומה, אך לאחר יסוד הדת.

ראוי לציין שבתקופת יסוד הדת הדרוזית נוסדו בגליל, בנוסף לכפר ירכא, כפרים דרוזיים נוספים. אנו נציין להלן את הכפרים הקיימים וההרוסים, הנמצאים בסביבת הכפר, ואשר אנו יודעים בוודאות שהם נוסדו בתקופת יסוד הדת הדרוזית.

א. לויכאט: מקומו צפוני מערבית לכפר אברסינאן, בצידו המערבי של הכביש המחבר את כפריסיף עם נחריה. בראשו של כפר זה עמד בתקופת יסוד הדת השיח' אבר מוחמד אל-כויכאני (الشيخ أبو محمد الكويكاني). תושביו הדרוזים של כפר זה נטשו אותו בתקופה קדומה והוא נתפס על ידי תושבים מוסלמים אשר המשיכו להתגורר בו עד קום המדינה. אז הכפר ננטש ובמקומו הוקם קיבוץ בית-העמק. קברו של השיח' אבר-מוחמד עדיין קיים שם והוא נמצא סמוך לכניסה של הקיבוץ. חכמי דת דרוזיים נוהגים לבקר בו מדי פעם. בתקופה הצלבנית הכפר היה מיושב על ידי דרוזים והוא נודע בפי הצלבנים בשמות Coket ו-Coketum. גרן (Guérin), אשר ביקר בכפר זה בשנת 1875, מצא שם ".... כפר מוסלמי קטן".³

ב. מימאס: כפר זה נמצא מרחק קצר, דרומית-מזרחית לכויכאט. בראשו של כפר זה, בתקופת יסוד הדת הדרוזית, עמד השיח' אברעבדאללה (الشيخ أبو عبد الله). כפר זה ננטש אף הוא על ידי תושביו הדרוזיים והוא חרב כנראה מאז אותם ימים. קברו של השיח' אברעבדאללה נמצא במורדה הצפוני של הגבעה בה נמצאים שרידי חורבת מימאס. כפר זה התקיים בתקופה הצלבנית, ושמו לא נשתבש בפיהם של הצלבנים, אשר המשיכו לקרוא לו באותו שם: Mimas. החוקר הצרפתי ויקטור גרן, אשר ביקר בחורבה זו בשנת 1875, כותב: ".... תל מימאס, גבעה שעכשיו מעבדים את מדרוניה המתרוממים במתינות מדרגות ואת במתה המאורכת. נטיעות נאות של תאנה וזית משגשגות כאן פלאים. ברם, לפנים היתה תושבת לעיירה שבתיה כמו נעקרו מן היסוד ושלא שרדו ממנה אלא מכיתות חרס פזורות, רבות מספור, ואבני בנין קטנות שגובבו באופן שנוצרו גדרות קטנות החוצצות בין חלקות פרטיות. אתר זה של חורבות המיטשטשות בהדרגה ונעלמות והולכות מיום ליום תחת הצמחיה שהשתלטה על השטח ברוב און - עודנו נושא את השם ח'רבת מימאס, שהגיע אלינו מימי הביניים, ומקורו מן הסתם בימי קדם. מכל מקום, בתקופת מסעי הצלב היה כפר בשם זה בעיבורה של עכו, ויש לזהותו באתר הנדון כאן".⁴

3 גרן, ו. (1880): תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל. הגליל, כרך ב' עמ' 16 (תרגום מצרפתית).

ח. ברעמס. הוצאת יד ברצבי, ירושלים).

4 גרן, ו. (1880): שם, עמ' 16.

איור (32): הגבעה עליה שכן הכפר הדרוזי מימאס (ميماس) במבט מצפון.

איור (33): קברו של השיח' אבר'עבדאללה, השיח' של מימאס ואחד מגדולי חכמי הדור הדרוזיית בתקופת יסוד הדת. הקבר שוכן בין עצי זית במורד הצפוני של הכיפה, עליה ישב הכפר.

34): קברו של השיח' אברעבדאללה במבט מקרוב (מצפון).

35): קברו של השיח' מוחמד אל-כויכאני בכפר כויכאת (כיום קיבוץ בית-העמק). מבט מדרום.

השיח' מוחמד אל-כויכאני נמנה, אף הוא, עם גדולי חכמי הדת הדרוזיים בתקופת יסוד הדת.

ג. אכליל: שרידיו של כפר זה נמצאים מערבית לכפר גית וצפונית-מערבית לכפר ירכא. בראשו של כפר זה, בתקופת יסוד הדת הדרוזית, עמד השיח' אברג'ימה (الشيخ أبو جهمعة). כפר זה ננטש אף הוא על ידי תושביו הדרוזיים, בתקופה קדומה. בתקופת הצלבנים הכפר היה מיושב והוא נודע בפי הצלבנים בשמות: Olil ו-Cilil. כיום הוא כפר הרוס ולאחרונה הוקם בקרבתו מצפה כליל. החוקר הצרפתי ויקטור גרן ביקר בכפר זה בשנת 1875, והוא כותב, בין השאר: ".... אפשר עוד להבחין בקווי הקירות ואף בנדבכים התחתיים של בתים רבים למדי, שרובם היו בני חדר אחד וקומת קרקע, אך נבנו מאבני גזית כתבנית משוכללת, שכיסו על שכבת מלות. בתוך המתחם של שלושים מהם, לפחות, יש בור מים חצוב בסלע, היום סתום למחצה. כמה נציבי עמודים עקורים ושבורים ומאות אבני פסיפס קטנות הפזורות על הארץ, מקורם בבנין שנמחה, שמגרשו נחרש פעמים הרבה....."⁵.

ד. חנבלייה: שרידי כפר זה נמצאים במרחק קצר, צפונית-מערבית לאכליל. בתקופת הפצת הדת הדרוזית עמד בראשו השיח' אברמוחמד אל-חנבלי (الشيخ أبو محمد الحنبلي). על פי כתב יד, אשר נכתב על ידי השיח' מוחמד אל-אשרפאני בשנת 1659⁶, נקבר השיח' אל-חנבלי מתחת לעץ אלון עתיק בקרבת הכפר. כפר זה נקרא בפי הצלבנים בשלושה שמות: Habelie, Abelie ו-Ambelieh.

ה. ג'ת': כפר זה ממוקם צפונית-מזרחית לירכא. בראש הכפר, בתקופת יסוד הדת הדרוזית, עמד השיח' אברערוס (الشيخ أبو عروس). כפר זה ממשיך להתקיים עד היום ככפר דרוזי. קברו של השיח' אברערוס נמצא בתוך מבנה כיפתי צנוע במרכז הכפר סמוך לעץ אלון עתיק. ה"חילוה" (בית התפילה) של הכפר, שהוקמה בתקופה קדומה, נבנתה צמוד לקירו הצפוני של המבנה הכיפתי, והכניסה אל מבנה זה היא דרך דלת קטנה הנפתחת אליו.

כפר גית הוקם על חורבותיו של כפר עתיק, ויש המזהים אותו עם גית אשר, אחת מארבע הערים אשר נכבשו על ידי הפרעה המצרי רעמסס השני, כפי שמעיד תבליט בכרנק אשר במצרים. בפי הצלבנים כפר זה נקרא בכמה שמות: Geze, Getz, Jeth, Jesce⁷.

על פי כתבי יד דרוזיים, נהגו ששת השייח'ים אשר הוזכרו לעיל להפגש, לצורך

5 גרן, ו. (1880): שם, עמ' 11.

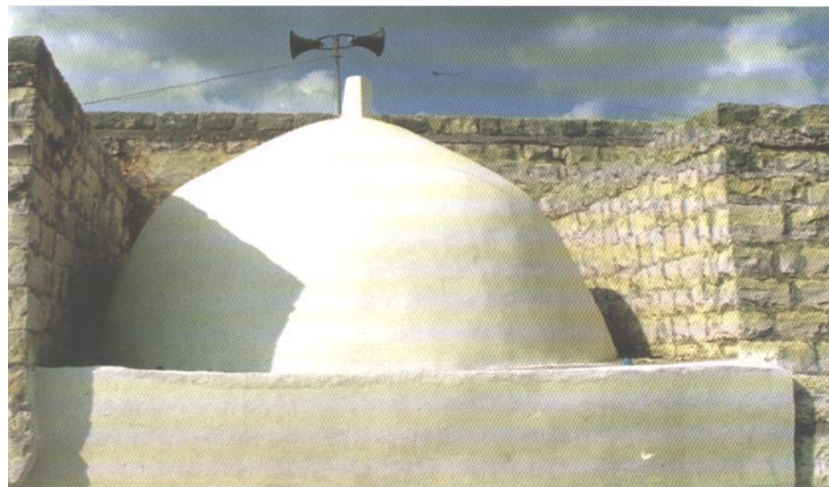
6 الشيخ الاشرفاني, محمد مالك (١٦٥٩): كتاب عمدة العارفين في قصص النبيين والامم الصالحين (مخطوطة).

7 א. גרן, ו. (1880): שם, עמ' 10.

ב. יצחקי, א. - עורך - (1978): מדרוך ישראל, גליל עליון ומקורות הירדן, עמ' 46.

ג. Beyer, G. (1945): Die Kreuzfahrergebiete Akko und Galilaea. Zeitschrift des deutschen Palaestinvereins, 67, p.195

התייעצויות בעניני דת, מתחת לעצי זית עתיקים בין הכפרים שלהם.⁸
העובדות אשר הובאו לעיל בענין יסודם של הכפרים הדרוזיים ירכא, כויכאת, מימאס,
אכליל, חנבלייה וג'ת', בנוסף לכפרים דרוזים אחרים שלא צוינו בעבודה זו, עוד בתקופת
יסוד הדת הדרוזית, בשנים הראשונות של המאה האחת-עשרה, עומדות בסתירה גמורה
עם דעותיהם של חוקרים מסוימים, כגון אברהם הללי, הטוענים שהישוב הדרוזי בארץ
הוא ישוב חדש יחסית. הללי כותב בענין זה: "קיומם של כ-15 כפרים דרוזיים, אשר רק
אחדים מהם אינם מעורבים בתושבים נוצרים, הנמצאים כולם בצפון הארץ, אינו מקרי,
מוצאם של אלה מסוריה, מהר הדרוזים ומלבנון. הם הגיעו לארץ לפני כ-250 שנה, קנו
להם שביטה בה, ורכשו זכויות במקרקעין בדרך של אריסות ובקנייה".⁹

איור (36): קברו של השיח' אברערוס, השיח' של כפר ג'ת' בעת יסוד הדת
הדרוזית, במבט מדרום. השיח' אברערוס היה אחד מששת חכמי הדת
הדרוזיים בתקופת יסוד הדת במאה האחת-עשרה.

איור (37): עץ האלון העתיק שליד קברו של השיח' אברערוס בכפר ג'ת'.

2. הגירה פנימית

לאחר ביסוסו ככפר דרוזי, החל כפר ירכא למשוך אליו מהגרים דרוזיים מכפרים שונים בארץ. אין אנו יודעים כיום את ממדיה של תנועת הגירה זו, אשר נמשכה לסירוגין מאות שנים, משום שאין בידינו כל מסמך היסטורי המתעד אותה, וכמעט כל האינפורמציה שיש לנו אודותיה נשאבת ממסורת העוברת, בעל פה, מדוד לדור בין תושבי הכפר.

גם אין אנו יכולים כיום להצביע, מבין כל החמולות המתגוררות בכפר, על כל אלה אשר השתקעו בכפר, בעקבות הגירה פנימית. גם תאריכי השתקעותן של חמולות רבות, מבין אלה אשר אנו יודעים בוודאות שמקורן בהגירה פנימית, אינם ידועים בצורה מדויקת.

על סמך האינפורמציה הקיימת בידינו, ניתן לחלק את הישובים מהם חלה תנועת ההגירה הפנימית אל כפר ירכא לכמה סוגים:

א. ישובים אשר גרו בהם דרוזים בעבר וכיום אינם מיושבים

1. ח'רבת מיבלה (خربة مبله) (חורבת בלייה), או בקיצור - אל-חרבה, כפי שהיא מכונה בפי תושבי כפר ירכא. היא נמצאת 4 קילומטרים דרומית-מזרחית לכפר. ממיבלה היגרו באמצע המאה השמונה-עשרה, בערך, שלושה מחמשת האחים, אשר השתייכו לחמולה בשם "רעד". שני האחים הנוספים היגרו באותה עת אל גוליס, הכפר הדרוזי הסמוך.

8. אבו עז'אלין, נגלא (1988): التاريخ في التاريخ. دار العلم للملايين. بيروت. صفحة 167.

9. הללו, א. (1983): הזכויות במקרקעין: רקע היסטורי-כללי על התפתחות הקניין בארץ. ארצות הגליל, חלק ב', בהוצאת החברה למדע שימושי - אוניברסיטת חיפה וההוצאה לאור של משרד הבטחון. עמ' 581.

תקופת מה לאחר כניסתם של האחים אל שני הכפרים הללו והשתקעותם בהם, הוענק להם על ידי אוכלוסית שני הכפרים גם יחד השם "חירבאוי" כאות לכפר מוצאם. צאצאיהם של האחים הללו ממשיכים להתגורר בכפרים אלה וממשיכים גם לשאת שם זה עד היום.¹⁰

2. **ח'רבת עכרוש (خربة عكروش) - חורבת עכיר**. מערכוש היגרו, באמצע המאה השמונה עשרה בערך, אבות החמולות "סלאמה", "עאיק", "ע'ציבאן" ו"שפאעמר", אשר התפצלו מחמולת אב אחת, ששמה המקורי היה "אברהמוש" ומוצאה מהכפר הלבנוני "סמקאנייה" (السَّمَقَانِيَّة). אבי החמולה היגר אל עכרוש והשתקע בה בתקופה בלתי ידועה בודדות.¹¹

3. **ח'רבת ביר אל-ג'מל (خربة بئر الجمل) - חורבה זו** נמצאת על שלוחה נמוכה מערבית לכפר טמרה בגליל התחתון. מחורבה זו מוצאן של החמולות "ח'טיב", "שלה" ו"תכתוכ", אשר התפצלו מחמולת אב אחת בשם "אל-אשקר". על פי המסורת שבפי הזקנים, השתקעה חמולה זו ב"ח'רבת ביאר" (خربة البيار), דרומית-מזרחית לירכא, וכיום בתחום הכפר דיר אל-אסד, עוד לפני השתקעותה בחורבת ביר אל-ג'מל. תאריך ההגירה אל כפר ירכא אינו ידוע בצורה ודאית.¹²

ב. ישובים אשר התגוררו בהם דרוזים בעבר וממשיכים להתקיים עד היום, אך ללא אוכלוסיה דרוזית

1. **אל-מכר (المكر) - כפר זה**, המיושב כיום על ידי מוסלמים ונוצרים, היה כפר דרוזי בעבר. האחים "ח'ליל ועאמר אברט-אהר", הנמנים עם אחרוני הדרוזים של אל-מכר, עקרו ממנו בשנת 1875 והשתקעו בכפר ירכא, לאחר שמכרו את אדמותיהם לתושבים לא דרוזיים מכפר מוצאם, כפי שמעידה תעודת המכירה, אשר צילום שלה מובא בעמוד 35 (איור מס' 24).

10. על סמך שיחה אישית עם השיח' מוחמד חירבאוי.

11. על סמך שיחה אישית עם השיח'ים עבדאללה סלאמה, נוהאד אל-עאיק וסולימאן עלי סלאמה.

12. על סמך שיחה אישית עם השיח' עלי ח'טיב.

ח'רבת את-תופאנייה (חורבת תפן)

מיקום גיאוגרפי

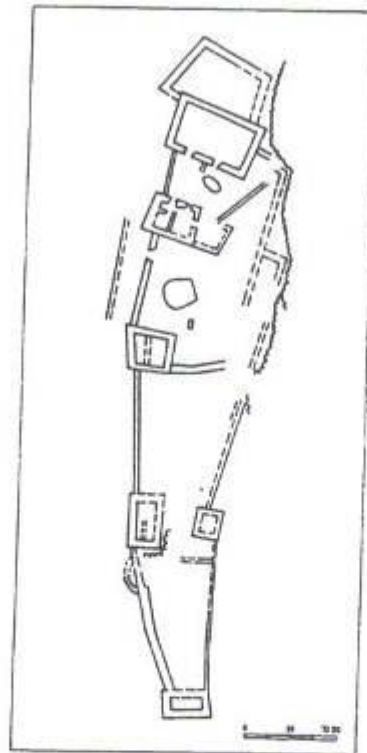
חורבת תפן נמצאת בראש כיפה מאורכת המהווה את הקצה המזרחי של הרכס ההררי, הנמשך בכיוון מזרח-מערב, ואשר כפר ירכא שוכן במורדותיו המערביים. רכס זה נודע, בעבר, בפי תושבי כפר ירכא ושאר כפרי הסביבה בשם ג'בל רוס (جبل روس), ובשם זה הוא מופיע בכמה מפות ארץ-ישראל מהמאה התשע-עשרה. (עיין לדוגמא במפת הגליל של משלחת המטה הכללי הצרפתי, אשר הוכנה על ידי מילה ודרין בשנת 1870. במפה זו מופיע רכס זה בשם Djebel Rouss).

הכיפה עליה נמצאת החורבה משתפלת בצורה תלולה ביותר לשני כיוונים - מזרח וצפון, אל עבר אפיקו העליון של נחל בית-העמק, ובצורה פחות תלולה לכיוון דרום. המדרון המזרחי של כיפה זו הוא צוקי בחלקו העליון, כשסלעי הגיר המרכיבים אותו בולטים בצבעם האפור-לבן ממרחק רב. משום כך נקרא צוק זה בפי תושבי הכפר, בעבר ובהווה, בשם אררבע אל-אבייץ (الرّباع الأبيض), כלומר 'הצוק הלבן'. המורדות המערביים של כיפה זו הם המתונים ביותר. שם הכיפה מסתיימת באוכף טרשי, שבקצהו המערבי מתנשאת כיפה, שהיא הגבוהה ביותר (549 מטרים) ברכס זה. המבנה הגיאומורפולוגי של הרכס עליו נמצאת החורבה הושפע רבות מהמבנה הגיאולוגי שלו. מבחינה גיאולוגית, נמצאת חורבת תפן על הורסט (Horst) המוגבל, בצפון ובדרום, על ידי שני קווי העתק בלתי מקבילים, הנפגשים באפיקו של נחל בית-העמק, מזרחית לחורבה. הסלעים, עליהם ממוקמת החורבה, הם סלעי תצורת דיר-חנא מגיל הקנומן. בצידה המערבי גובלת החורבה בתצורת ינח מגיל קנומן עליון - טורון תחתון (עיין במפה הגיאולוגית, עמוד 24, איור מס' 8).

דרך עפר, היוצאת מקצהו המזרחי של כפר ירכא, מקשרת אותו עם החורבה. ויקטור גרן ביקר בחורבת תפן בתאריך 7 באוגוסט 1875. הוא כותב¹: "... בשעה תשע וחמש דקות הגעתי מקץ עליה רצופה עד מרגלות פסגה מסולעת שרומה 530 מטר מעל פני הים התיכון. זו אחת מפסגות ההר הקרוי ג'בל אררוס. מכתירים אותה שרידי מבצר קטן שנבנה מאבנים מלבניות גדולות ונהרס זה כבר. סבכים כמעט בלתי חדירים מכבידים מאד על הגישה אליו ועל בדיקתו. את מימיו סיפקו כמה בורות".

1 מן, ויקטור (1880): תיאור ארץ-ישראל, הגליל, כרך א', הוצאת יד ברצבי, ירושלים (1985), עמ' 301.

החורבה נסקרה עם על ידי אנשי הסקר הבריטי (Palestine Exploration Fund), בשנת 1881. הם כינו אותה בשם 'קולעת את-תופאניה' (Kulat et Tufanieh), והם מתארים אותה כ"מגדל מרובע הרוס, בנוי מאבנים גדולות מסותתות בצורה גסה. נראה שגילה עתיק ביותר. יש גם בריכה קטנה חצובה בסלע ושני סרקופגים".² האתר נסקר לאחרונה על ידי רפאל פרנקל ונמרוד נצוב, ומרבית החומר המובא להלן מתבסס על עבודתם.³

איור (163): מבצר תפן.
תוכנית האתר. (באדיבות
ד"ר ר. פרנקל ומר. נצוב).

בחורבת תפן ישנם שרידים של מבצר הלניסטי, שאורכו 146 מטרים ורוחבו 32 מטרים. מסביב למבצר נבנתה חומה ובה שמונה מגדלים. הכניסה אליו היתה דרך שער בחזיתו הדרומית. המבצר נהרס מזמן, ומרבית האבנים אשר שימשו בבנייתו אינם קיימים באתר. יתכן שהם שימשו, לאחר הרס המבצר, בבניית בתי מגורים בכפרי הסביבה. שרדו בעיקר יסודות המבנה, יחד עם אבני בנייה גדולות במיוחד.

2 Conder, C.R. and Kitchener, R.E. (1881): The Survey of Western Palestine, p.190.

3 א. יצחקי, א. (שורף) (1978): מדריך ישראל, כליל עליון ומקורות הירדן, הוצאת כתר וההוצאה לאור של משרד הבטחון, ירושלים, עמ' 55.

ב. פרנקל, ר. ונצוב, נ. (1987): חורבת תפן - מבצר הלניסטי בגליל. ספר זאב וילטאי, חלק ב' (בעריכת אלי שילר), הוצאת ספרים אריאל, ירושלים, עמ' 163-165.

תיאור המבצר

החומה: ממוצע רוחבה כ-0.8 מטר. היא בנויה ברובה מאבנים קטנות ובצורה לא קפדנית. מערבית למגדל המערבי של המבצר קיימים שרידי חומה נוספת. חומה זו נבנתה בנקודת התורפה של המבצר, במקום בו המדרון מתון למדי.

המגדלים: קיימים, כאמור, שרידים של שמונה מגדלים. לשבעה מהם צורה מלבנית או מרובעת. מגדל ראשון נמצא בקצה המערבי של המבצר, מגדל נוסף בקצה המזרחי, שני מגדלים נמצאים בקצה הצפוני ושלושה - בקצה הדרומי. המגדל השמיני קיים בקצה המזרחי של החומה הדרומית, ולו צורת חצי עיגול.

השער: הוא נמצא בחזית הדרומית של המבצר. רוחבו 1.2 מטר, ובכל אחת משתי המזוזות שלו נמצאת מגרעת בעומק של 1.9 מטר להכנסת הבריחים בעת פתיחתו. ממולם קיימים שקעים לנעילתם בעת הסגירה.

מאגרי המים: ארבעה מאגרי מים נמצאים בתחום המבצר - שניים בתוכו ושניים מחוץ לחומתו: מאגר אחד ממערב, בצידו הדרומי של האוכף, ומאגר שני במדרון הצפוני, בצידו המזרחי של המבצר. אל מאגר המים המערבי מובילות כמה מדרגות סלע חצובות, ולידן שוקת חצובה, אף היא. שוקת חצובה נוספת קיימת ליד מאגר המים אשר בחצר. אנשי הסקר הבריטי הגדירו אותה כסרקופג, דווקא.

שרידי בית בד: קיימים באתר גם שרידי בית בד קדום.

תולדות המבצר:

המקורות ההיסטוריים אינם מתייחסים אל המבצר, אך על פי החרסים אשר נאספו בשטחו, ניתן לקבוע שהוא היה מיושב בתקופות ההלניסטית (332-37 לפני הספירה) והרומית (37 לפני הספירה - 324 לספירה). ומאחר וחזית המבצר פונה מזרחה, יתכן מאוד שהוא נועד להגן על העיר פטולימאיס (עכו) (Ptolemais), בפני האוכלוסיה היהודית אשר התגוררה באותן תקופות בגליל העליון, מזרחה מרמת תפן. ראוי לציין שטרם נעשו חפירות ארכיאולוגיות באתר.

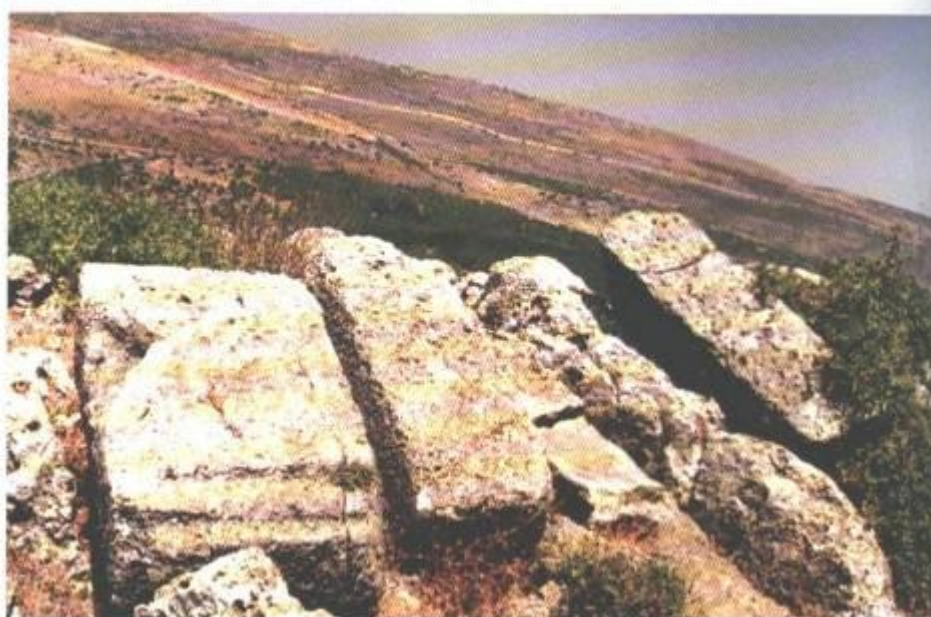
איור (74): חורבת תפן (חירבת את-תופאנייה خربة التوفانيه). מבט מרחוק (מדרום).

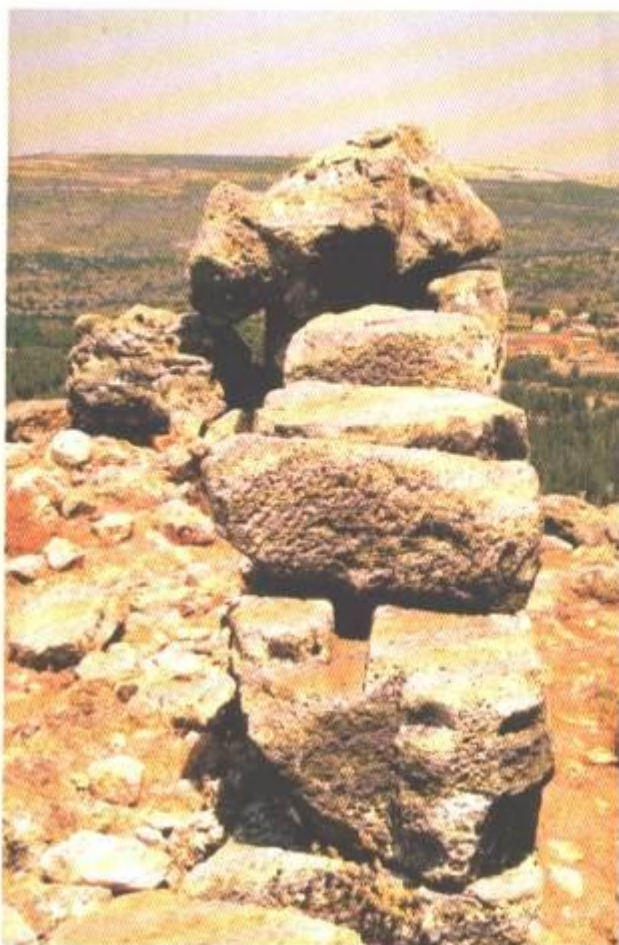
איור (75): שער הכניסה אל מבצר תפן. השער נמצא בחזיתו הדרומית של המבצר.

איור (76): המגדל המערבי של מבצר תפן. מבט ממזרח.

איור (77): אבני גזית בקצה המערבי של מבצר תפן.

איור (80): (משמאל)
מזוזה של אחד משערי
מבצר תפן ובה מגרעת
להכנסת הברחים בעת
פתיחת השער.

איור (81): (למטה)
חורבת מחוז (خربة المحوز).
מבט מדרום.
חורבת חשק (قصر العاشق)
נמצאת בין עצי החורש, כ-
150 מטרים צפונית
לחורבת מחוז.

ח'רבת מחוז

זוהי חורבה גדולה הנמצאת על שלוחה הפונה דרום-מערבה, אל עבר אפיקו העליון של נחל בית-העמק, במרחק של כקילומטר מחורבת תפן, כ-200 מטרים מכביש תפן ובגובה טופוגרפי של 450-470 מטרים (נ.צ. 1756.2617). בחורבה זו ישנם שרידי ישוב מן התקופה הביזנטית - שרידי שתי כנסיות, בריכה גדולה, בורות מים רבים חצובים בסלע ושרידי בתי מגורים מאותה תקופה. ישנם גם שרידי מבנים מהתקופה העות'מאנית.¹ בתעודה צלבנים משנת 1230 מכונה אתר זה בשם 'חורבת מחוז' (Gastina Mahus).² טרם בוצעו חפירות ארכיאולוגיות בחורבה זו.

אתר זה נסקר בשנת 1875 על ידי ויקטור גרן, ולהלן תיאורו:³ "... בכל השטח ניכרים קוי הקירות של בתים חרבים, שנבנו מאבנים בגודל בינוני, אך מהוקצעות למשעי. פה ושם נראים גם בורות מים ומרתפים חצובים בסלע. יש גם בריכה גדולה, שאורך כל צלע שלה עשרים מטר, חציה חצוב בסלע והחצי האחר בני. היום היא סתומה חלקית. כמעט כל הטיח שציפה את דפנותיה נקלף מבפנים, ואלות כבירות ימים גדולות בתוכה. במרחק מה מן הבריכה הזאת רואים על כיסר מלאכותית נאה שרידי מתחם בני מאבנים נהדרות שנלקחו מבניינים קדומים. הנה כי כן, שוקעו בבנייה הזאת קטעי עמודים ומשקופי דלתות. בתוך המתחם, שאורכו שלושים מטר ועשרים ושמונה רוחבו, אתה נתקל בגלים של אבני גזית בתוך סבך עבות כמעט לבלי הפרד של אלות, ואפשר להיווכח שהוא נחלק לכמה מדורים קטנים קמורי תקרה.

ממזרח למתחם הזה עמדה כנסיה, צמודה אליו, שחרבה מן המסד עד הטפרות, וגם לתוכה פלשו אלות וגדלו בתחום האולמות.

משלושת האפסיסים שסיימו אותה כלפי מזרח נותרה רק המלית, כי כל אבני הגזית שציפו את כותליהם נשדדו.

למעלה משם, במדרון ההר, נראו לי עתיקים הנדבכים התחתיים של כמין מגדל רבוע אשר נבנה מאבנים טוות ובתוכו בור מים וחדר מחסן קמור תקרה. גם אותו לופתים מכל עבריו אלונים ואלות.⁴

1 א. יצחקי. א. (עורך) (1978): מדריך ישראל, גליל עליון ומקורות הירדן, תוצאת כתר והוצאה לאור של משרד הבטחון, ירושלים, עמ' 52.

ב. שורר, י. (1991): טיולי ישראל - צפון. תוצאת כתר, ירושלים, עמ' 94-97.

2 Roericht, R. (1893): Regesta Regni Hierosolymitani, No. 1020.

3 גרן, ויקטור (1880): תיאור ארץ-ישראל. הגליל כרך ב', יד ברצני, ירושלים (תרגום מצרפתית: חיים ברעמור). עמ' 299-301.

4 קטע זה מתייחס אל חורבת חשק הנמצאת כ-150 מטרים צפונית לחורבת מחוז (המחבר).

כשהוספתי לעלות, כמו על מדרגות מדרגות, הבחנתי בקוי הקירות של בתי מגורים קטנים הנראים עתיקים עד מאוד. באחדים מהם נראה עוד פתח הכניסה המלבני שיש בו שתי מזוזות ומשקוף. לרוב הבתים האלה, כמו לבתי הפלחים החדשים, היו רק חדר ראשי אחד בקומת קרקע, שכל המשפחה היתה מצטופפת בו, וגג שטח, כמו הגגות של הבתים החדשים.

אחרי שסקרתי את החורבות האלה, שבודאי ניטשו זה כבר, כפי שמעיד יער העצים והשיחים שהשתלט על אתרן, נגשתי לראות במרחק מה מזרחה, בשיפולי גבעה סמוכה, שני אולמות קטנים העומדים עוד על תלם. הם מקבילים ומצרניים ומוארים בעד חלונות צרים ביותר, דמויי חרכים. שני פתחי הכניסה בצד מערב מצוידים במזוזות מונוליות שגובהן שני מטרים ועשרה סנטימטר ומעליהן משקופים, מונוליטיים גם הם, שעל אחד מהם, המהוקצע הקצעה גסה יחסית, מגולף באמצע צלב שווה זרועות בתוך עיגול, והאחר מעוטר בכפתורים מוקפים מסגרת מלבנית. קירות שני האולמות האלה, שאורכם שמונה עשר מטר, נבנו מאבנים מהוקצעות פחות או יותר, והרווחים במישקים מולאו בריסיסי אבן. לפי כיוונם והצלב החקוק בכניסה לאחד מהם, סבורני כי זה היה לפנים חדרתפילה, אולי מימי מסעי הצלב, אם לא מזמן שקדם לבוא הצלבנים. ואם כך היה השני חדרמגורים בן מצר.

שרידי העיירה הזאת שתיארתי מכונים 'חירבת מחווי'. זה בודאי שם קדמון, שהרי בתלמוד הבבלי נזכרת עיר בשם מחוזא על חוף נהר חדקל. לזו הנדונה כאן אין זכר בכתבי שום סופר קדמון, אך אין בכך כל ראיה שלא היתה קיימת בתקופה היהודית.

כמה מן הבניינים החרבים שרואים פה נבנו, כנראה, בימי הביניים, אבל באחרים ניכרים סימני תקופה קודמת. היום פוקדים את האתר רק רועים המביאים הנה את עדריהם, ופחמים הבאים הנה לכרות שיחים ועצים לצורך מלאכתם".

האתר נסקר גם על ידי משלחת הסקר הבריטי (משלחת ה-Palestine Exploration Fund), בשנת 1881.⁵

5 Conder, C.R. and Kitchener, R.E. (1880): The Survey of Western Palestine, London, p.178.

איור (82): (למעלה)
בריכת מים בחורבת מחוז.
המדרגות הנראות בתמונה
שימשו לירידה אל הבריכה.

איור (83): (משמאל)
פינה של אחת משתי
הכנסיות הביזנטיות של
חורבת מחוז.

איור (84): (משמאל)
שברי עמודים של כנסייה
ביזנטית בחורבת מחוז.

איור (85): (למטה)
מבנה קמרוני בחורבת
מחוז.
המבנה הוא מהתקופה
העות'מאנית ונבנה מאבני
החורבה הביזנטית.

ח'רבת קצר אל-עאשק (חורבת חשק)

חורבת חשק נמצאת כ-150 מטרים צפונית לחורבת מחוז (נ.צ. 1757.2619). השם העברי של האתר נגזר משמו הערבי קצר אל-עאשק (قصر العاشق), כלומר - "ארמון המאוהב". החורבה נמצאת על שלוחה הפונה דרומה, אל עבר אפיקו של נחל בידהעמק. באתר זה ישנם שרידים של כנסייה ביזנטית.

האתר נסקר לראשונה על ידי ויקטור גרן (שנת 1875)¹. סקירה שנייה בוצעה בשנת 1978, על ידי רפאל פרנקל, אשר הגדיר את האתר, בטעות, כאתר צלבני דווקא². סקירה שלישית נעשתה בשנת 1978, על ידי צוות הסקר הארכיאולוגי בגליל המערבי. חברי הצוות הגיעו למסקנה שמדובר בשרידי כנסייה ביזנטית ולא באתר צלבני. חפירות ארכיאולוגיות בוצעו באתר זה במשך שלוש עונות - 1985, 1987, 1988, על ידי מרדכי אביעם, במסגרת עבודת מחקר לתואר שני במחלקה לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים. החומר המובא להלן מבוסס ברובו על פרסומים של אביעם³ וגם על פרסום של החוקרת לאה דה סיגני⁴.

חורבת חשק מורכבת ממבנה בודד שמידותיו הן 21 מטרים בכיוון מזרח-מערב ו-16 מטרים בכיוון צפון-דרום. מבנה זה מורכב מקומת יסוד ומעליה קיימים שרידים של קומה ראשונה של כנסייה ביזנטית. סמוך לצידה הצפוני של הכנסייה קיימים שרידים של מתקנים חקלאיים, אשר יתוארו בהמשך.

בקיר הדרומי של קומת היסוד ישנם שני פתחים: המזרחי - מוביל אל קריפטה, והמערבי - אל מאגר מים.

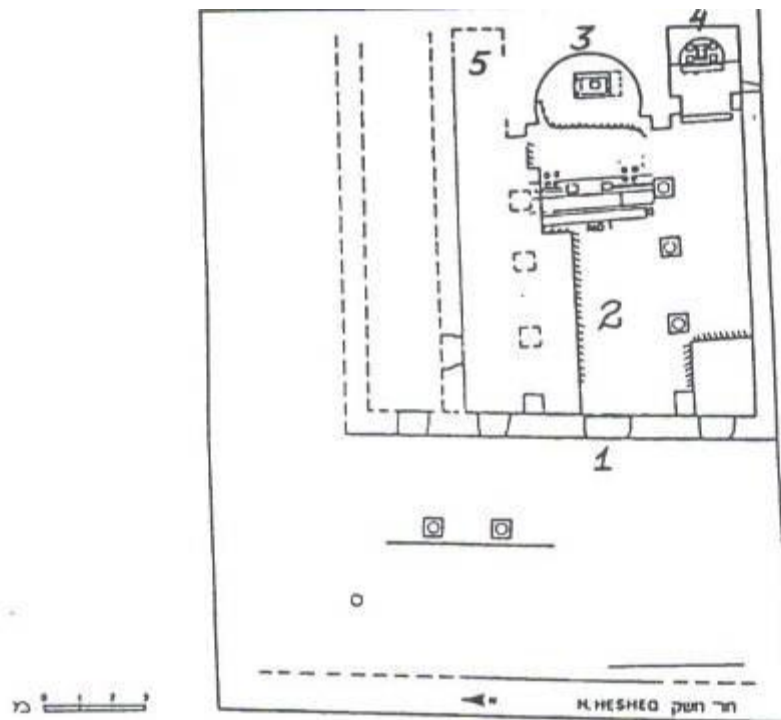
1 גרן, ו. (1880): תיאור ארץ-ישראל. הגליל, כרך ב' יד ברצבי, ירושלים. (תרגום מצרפתית: חיים ברעמס). עמ' 300.

2 יצחקי, א. (עורך) (1978): מדריך ישראל, גליל עליון ומקורות הירדן. הוצאת כתר והוצאה לאור של משרד הבטחון, ירושלים, עמ' 51.

3 Aviam, M. (1990): Horvat Hesheq - A Unique Church in Upper Galilee: Preliminary Report. in Christian Archaeology in the Holy Land, edited by G. Claudio Bottini, Leah Di Segni and Eugenio Alliata, Studium Biblicum Franciscanum Collectio Major 36, Jerusalem pp.351-378.

ב. שטרן, א. (1992): האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל. הוצאת החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ההוצאה לאור של משרד הבטחון וכרסא ירושלים. כרך מס' 1, עמ' 328-334.

4 Di Segni, L. (1990): Horvat Hesheq: The Inscriptions. in Christian Archaeology in the Holy Land, pp.379-390.

איור (164): תוכנית של כנסיית חשק: 1. כניסה ראשית 2. אולם מרכזי 3. אפסיס מרכזי 4. אפסיס דרומי 5. אפסיס צפוני (באדיבות מר מרדכי אביעם).

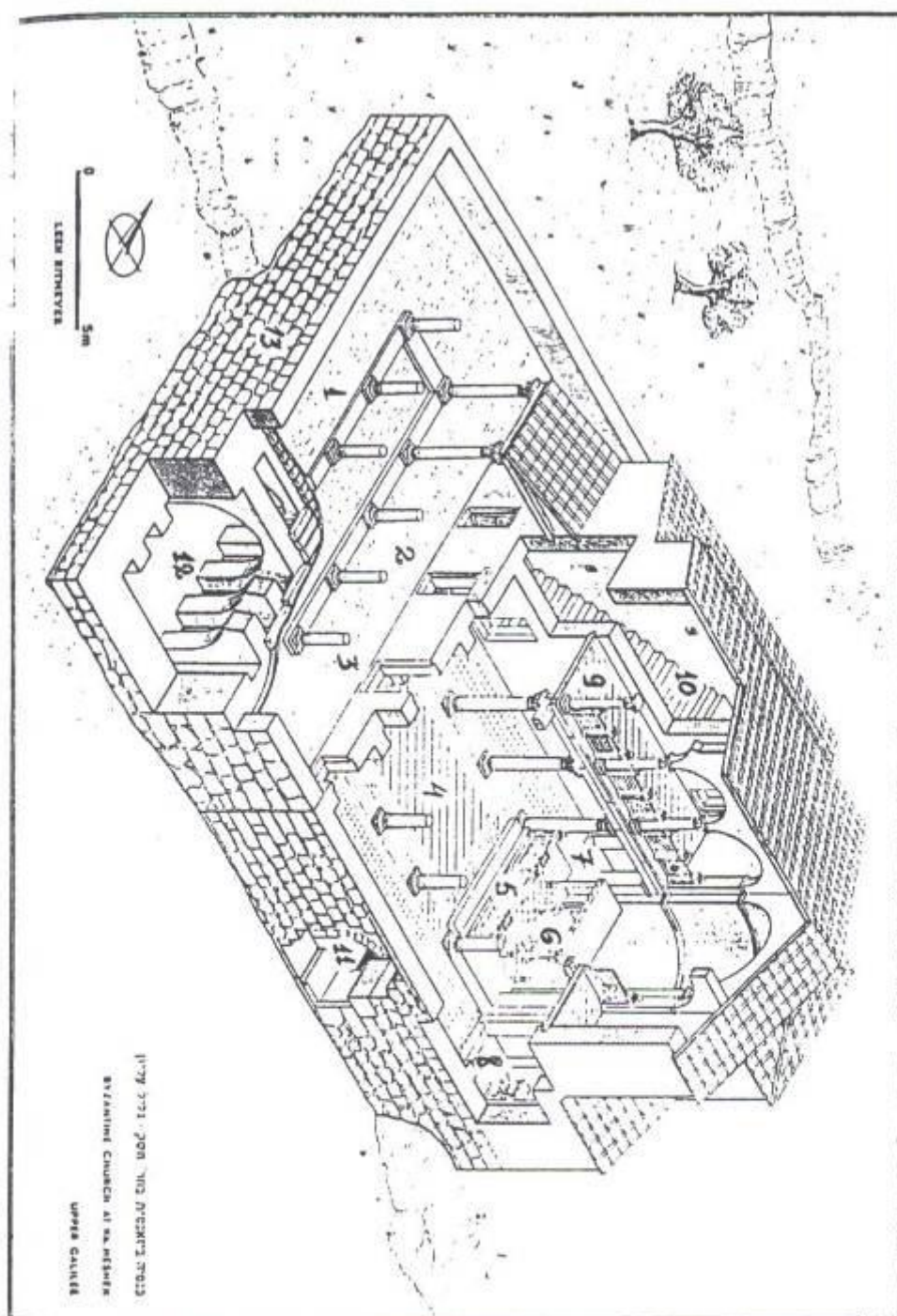
הקריפטא (Krypta)

מידות הפתח המזרחי המוביל אל הקריפטא הן 0.6×0.7 מטרים. מידות הקריפטא הן 2.5×3 מטרים. לתקרת הקריפטא ישנה צורה חביתית, וקירה הצפונית חצובה בסלע, ולאורכו קיים מדף צר ברוחב של כ-10 ס"מ, חצובה בסלע אף הוא.

מאגר המים

מידותיו של מאגר המים הן 10×3 מטרים וגובהו כ-3 מטרים. בתוך המאגר ישנן שבע קשתות אבן. גג המבנה מורכב מחתיכות סלע טבעי, באורך ממוצע של כ-1.3 מטרים. חתיכות סלע אלה מונחות על קשתות האבן. החלל הפנימי של המאגר מכוסה על ידי שכבות טיח עבות. את המים נהגו לשאוב דרך פתח בין הקשת השנייה והקשת השלישית, מהקיר הדרומי. שאיבת המים בוצעה מעל לגג המאגר, אשר שימש גם כחצר (אטריום Atrium) של הכנסייה.

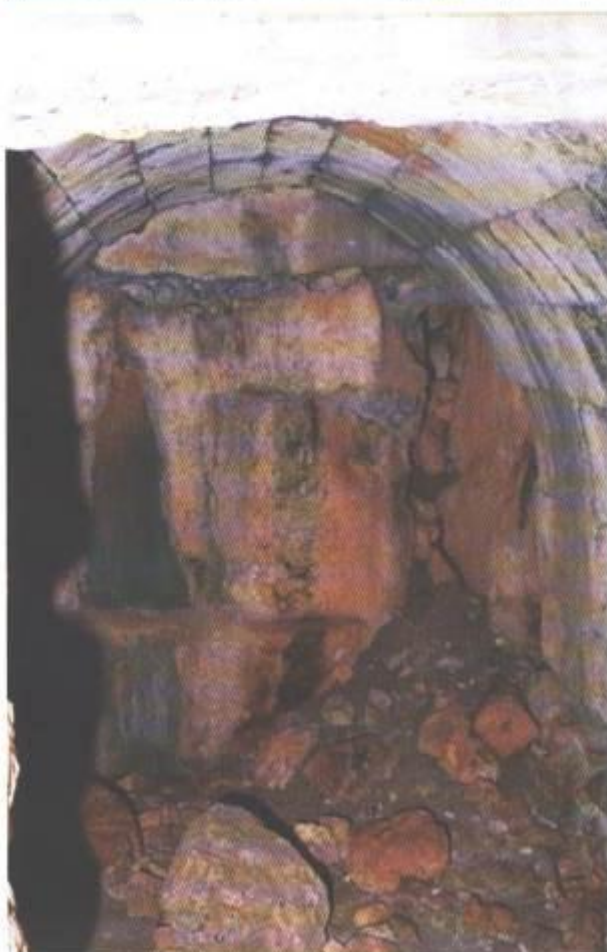
כנסיית חשק נבנתה מעל לקומפלקס זה, המורכב מקריפטא וממאגר מים.

איור (165): כנסיית סנט ג'ורג' בחורבת חֶשֶק, שהוזר האתר (כאדיבות מר מרדכי אביעם).
 1. האטריום, 2. הנרתיקס, 3. כניסה ראשית, 4. האולם המרכזי, 5. הבימה, 6. האפסיס
 המרכזי, 7. האפסיס הצפוני, 8. האפסיס הדרומי, 9. הקומה השנייה, 10. גרם מדרגות
 אשר הוביל אל הקומה השנייה, 11. הקריפטה, 12. מאגר המים, 13. חומת-הגדר.

איור (86): (למעלה)
חורבת חשק (قصر العاشق).
מבט מדרום. באתר זה
התקיימה כנסייה ביזנטית
מרשימה. הפתח הימני
(המזרחי) הוא פתחה של
הקריפטה.

איור (87): (משמאל)
חורבת חשק - הקריפטה.

איור (88): חורבת חשק. מאגר המים. מקומו מתחת לחצר הכנסייה.

איור (89): חורבת חשק. הכנסייה במבט ממערב. במרכז הקיר המזרחי של הכנסייה נמצא האפסיס המרכזי (המבנה המעוגל) ומדרום לו נמצא האפסיס הדרומי. האפסיס הצפוני מכוסה בעפר וטורם נחפר. שכבה של עפר מכסה את אולמות הכנסייה. הכתם הבהיר שליד האפסיס המרכזי הוא חלק מריצפת הפסיפס של האולם המרכזי של הכנסייה.

איור (92): חורבת חשק. חלק מריצפת הפסיפס של האולם המרכזי של הכנסייה, ליד הבימה. ניתן לראות גם קטע מכתובת הקדשת הכנסייה לסנט גיורגי. שפת הכתובת היא יוונית.

איור (93): חורבת חשק. הריליקואריום (תיבת השרידים) של הכנסייה. מקומו באפסיס המרכזי.

ח'רבת מיבלה

חורבה זו ידועה בפי תושבי כפר ירכא בשני שמות: "ח'רבת מיבלה" ובשם "ח'רבת מיבלייה" (או ח'רבת אל מבלייה) "خربة مبله أو خربة مبلية (أو المبلية)". זוהי חורבה גדולה הנמצאת באזור תפן, כארבעה קילומטרים, בקו אירי, דרומית-מזרחית לכפר ירכא (נ.צ. 2539.1730), וסמוך ליישובים תובל וכישור.

באתר זה קיימים שרידי בתי מגורים רבים, בורות מים גדולים חצובים בסלע, בית בד ומתקנים חקלאיים שונים, מהתקופות הרומית והביזנטית, בעיקר¹. אך קיימים גם שרידים מתקופות מאוחרות, ובמיוחד מהתקופה העות'מאנית, שבפרק זמן מסוים במהלכה היה האתר מיושב על ידי דרוזים.

אתר זה נקרא בפי הצלבנים בשמות: Mobilier Mobilie, Meblie, ובתעודה צלבנית משנת 1220 (ARH 934)² הוא מוזכר כאחד המקומות אשר הועברו מרשות המטר על שם סנט ג'ורג', הוא כפר דיר אד-אסד של ימינו (دير الأسد), לרשות מבצר המלך (Castellum Regis או Chastiau dou rei) הוא כפר מעליא של ימינו (معليا).

ויקטור גרן ביקר באתר באוגוסט 1875. הוא מתאר את האתר כדלהלן³: "בכפר הזה ישבו עוד דרוזים לפני שנים ספורות, ועתה הוא נטוש. בתים אחדים התמוטטו ואחרים התמוטטו כמחצה. הם היו מוקפים חומת-גדר שמשוקעות בה הרבה אבני גזית עתיקות למראה, אך היא עצמה נבנתה קרוב יותר לזמננו. מים לצורכי התושבים סיפקו כמה בורות, הסתומים חלקית עכשיו, וברוכה עמוקה שאורכה 11 מטר ורוחבה 10 מטר. מעיינות אין עד הרמה הנישאת הזאת. הברוכה הזאת, החצובה בסלע בחלקה הגדול, היתה מקורה לפנים בארזים נאים שהונחו על גבי קשתות מעוגלות של אבני גזית. הושארו בג זה רק פתחים לשאיבת המים. שרידים מן הקשתות האלה עודן שלמות והן תומכות ארזים גדולים".

¹ מחקי, א. (1978) (עורך): מדריך ישראל, גליל עליון ומקורות הירדן, הוצאת כתר והוצאה לאור של משרד

הבטחון, ירושלים, עמ' 49.

² Roehricht, R. (1893): Regesta Regni Hierosolymitani, No. 934.

³ גרן, ויקטור (1880): תיאור ארץ-ישראל, הגליל כרך א', הוצאת יד ברצבי, ירושלים, 1985, עמ' 302.

גם קונדר וקיטשנר (Conder and Kitchener), מאנשי משלחת הסקר הבריטי אשר פעלה בארץ בשלהי המאה התשע-עשרה במסגרת הקרן לחקירת ארץ-ישראל (Palestine Exploration Fund), התייחסו בדוח שלהם, אשר פורסם בשנת 1881 אל אתר זה. הם כותבים⁴: "מיבלה: כפר הרוס, היסודות והקירות נבנו מאבנים קטנות. קיימים בורות מים רבים".

כפי שגרן מציין, אכן מיבלה היתה לפניו ישוב דרוזי. האוכלוסיה הדרוזית נטשה את האתר במהלך התקופה העות'מאנית. ידוע לנו על המולה דרוזית אחת, אשר התגוררה באתר זה בתקופה ההיא. המולה זו היא חמולת רעד, המוכרת כיום בשם חירבאוי. בני החמולה היגרו ממיבלה באמצע המאה השמונה-עשרה, לערך, אל הכפרים ירכא וגוליס. ראוי לציין ששטחים חקלאיים נרחבים, מסביב לחורבה זו וגם בתוכה, שייכים לתושבים מכפר ירכא, מחמולת עיביש. בבעלותם של בני חמולה זו גם מספר בתים בתוך החירבה. בתים אלה שימשו בעבר כבתי מגורים, ולאחרונה הם משמשים כדיר של עזים.

ראוי גם לציין ששתי בריכות לאגירת מי גשמים נמצאות דרומית-מערבית לחירבת מיבלה. המים אשר ניקוו בבריכות אלה שימשו לפניו כמרשתייה לעדרי העזים והבקר של הכפר.

⁴ Conder, C.R. and Kitchener, R.E. (1881): The Survey of Western Palestine, London, p. 179.

(105): ח'רבת מיבלה. מבט ממערב.

(106): שרידי בתי מגורים עתיקים בח'רבת מיבלה.

איור (107): חירבת מיבלה. בתי מגורים קדומים המשמשים כיום כדיר עיזים.

איור (108): חירבת מיבלה. מאגר מים שתקרתו נשענה, בזמנו, על קשתות אבן.

ח'רבת עכרוש

שמה העברי הוא חורבת עכיר. חורבה זו נמצאת צפונית-מערבית לכפר (נ.צ. 1691.2641). החורבה נסקרה לראשונה על ידי אנשי המשלחת הבריטית לחקר ארץ-ישראל (הסקר נערך בין השנים 1871-1877 ופורסם בשנת 1881). הם מדווחים על "שרידים נרחבים של מבנים וערימות אבנים"¹.

האתר נסקר בשנית על ידי חוליית הסקר הארכיאולוגי של הגליל המערבי בראשותו של רפאל פרנקל.²

שטח החורבה כ-16 דונמים, ובה שרידי בתי מגורים, שרידי מתקנים חקלאיים כגון גתות ומתקנים להפקת שמן זית, אבני גזית, ומערות קבורה מהתקופות הרומית והביזנטית.

טרם בוצעו חפירות ארכיאולוגיות בחורבה זו.

ח'רבת עכרוש היתה מיושבת על ידי דרוזים בעבר. זמן תחילת ההתיישבות הדרוזית בחורבה זו אינו ידוע. גם זמן נטישת אחרוני האוכלוסיה הדרוזית אינו ידוע במדויק. אם כי אנו יודעים שהנטישה אירעה במהלך התקופה העות'מאנית. ידוע לנו על מספר המולות המתגוררות כיום בכפר ירכא ומוצאן מחורבה זו (חמולות סלאמה, ע'צ'באן, עאיק ושפאעמרי). ההגירה אל ירכא אירעה באמצע המאה השמונה עשרה.

1 Conder, C.R. and Kitchener, R.E (1881): The Survey of Western Palestine, London, p.170.

2 פרנקל, ר. (1986). דוח ביניים על הסקר הארכיאולוגי במערבו של הגליל בשנים 1976-1979, בתוך: קדמוניות הגליל המערבי, בעריכת משה ידעיה, החוצאה לאור של משרד הבטחון והמועצה האזורית מטה אשר, תל-אביב, עמ' 315.

ר (116): שרידי בית מגורים בחורבת עכיר (חירבת עפרוש, خربة عكروش).

ר (117): אבני גזית גדולות בחירבת עפרוש.

איור (118): שרידי גת בנויה בחירבת עפרוש.

איור (119):
אגן ריסוק זיתים בחירבת
עפרוש.

איור (120):
אגן ריסוק זיתים, מטיפוס אחר,
בחירבת עפרוש. שים לב לחור
שדרכו ניגר השמן מן האגן.

5. דולינות

בור תפן

בקרבית הכפר קיימת דולינה יפה, בנ.צ. 17505.2632, סמוך לכביש החוצה את רמת תפן בכיוון כללי צפון-דרום, והמחבר את כביש עטרמיאל עם כביש מעלות-פקיעין.⁴ בפי תושבי הכפר, דולינה זו מכונה בשם "הותת-אדזונאר" (هوتة الزنار), על שמו של השבט הבדואי ערב אדזונאר, אשר התגורר בקרבתה בעבר, וגם בשם "הותת כיסרא" (هوتة كسرى), על שמו של הכפר הדרוזי הסמוך, כיסרא. שמה העברי של הדולינה הוא, כאמור לעיל, בור תפן.

זוהי דולינה התמוטטות (Collapse Dolina), אשר נוצרה על ידי התמוטטות תקרתה של מערה קרסטית, שהתקיימה באתרה, בעבר. לדולינה זו צורת בור מאורך דמוי מכתש, שמידותיו הן 20x50 מטרים, ולו קירות זקופים, שגובהם מגיע ל-8 מטרים. בקצה הדרומי שלו קיימת מערה קרסטית קטנה.

בור תפן התפתח בשכבות סלעי אבן הגיר של תצורת בענה מגיל טורון. מסביב לבור קיימים שטחי טרשונים מפותחים.

4 יצחקי, א. (עורך) (1978): מדריך ישראל, גליל עליון ומקורות הירדן, בית הנצאא כתר והוצאה לאור של משרד הבטחון, ירושלים, עמ' 81.

شيوخ آل أبي تراب

آل أبي تراب عبارة عما بين عكا وصفد. وسميت مشايخهم بذلك لتواضعهم وقيل لجودة تربتهم وحسن أرضهم . الزيتون هو رمزهم. وهم:

1. **الشيخ أبو السرايا** واسمه غنائم بن محمد، أصله من يرکا من أعمال ساحل عكا وكان كبير شيوخ الساحل. توفي بیرکا وله بها سلاله ودار وقبر في قربها بالجهة الشمالية تحت قبة مشيدة يزار ويتبرک به.
 2. **الشيخ محمد الكويکاني** من قرية بالساحل المذكور تسمى کویکات. والمشهور أنه ربي وتوفي ودفن بها.
 3. **الشيخ أبو عروس** من قرية جث تقرب من يرکا لجهة الشمال ومدفنه فيها من جهة الغرب بقبة مشيدة يزار ويتبرک به.
 4. **الشيخ أبو عبدالله** من قرية میماس من العمل المذكور.
 5. **الشيخ أبو جمعة** من قرية إكليل شمالي يرکا.
 6. **الشيخ أبو محمد** من الحنبلية بالقرب من جث ومیماس ومدفنه بها. هؤلاء المشايخ الستة قراهم كالدائرة وبينهم زيتون يسمى حوزة المشايخ كانوا يجتمعون بظلمهم على المشهور.
 7. **الشيخ الخير أبو الشبل** من عين عاث قرية بالشاغور بالقرب من شيزور من العمل المذكور بينها وبين قرى المشايخ نحو بريد (اثني عشر ميلا). رحل الى مصر ثم عاد الى مكانه. مشهور تقدمه على مشايخ ناحيته.
- المصدر:** كتاب خبايا الجواهر تأليف الشيخ يوسف العقيلي 1310 هـ.

قرى شيوخ آل أبي تراب:

8. تجدر الإشارة إلى أن عدة مواقع درزية في بلادنا ورد ذكرها في الكتب الدرزية المقدسة، وخاصة ما يتعلق ببلاد صفد وشيوخ آل أبي تراب في منطقة الجليل الغربي، فهذه زيتونات روميات مجتمعات تسمى "حوزة المشايخ" بالقرب من ميماس وكويكات، اعتاد الاجتماع تحتها كبار دعاة دين التوحيد في النصف الأول من القرن الحادي عشر الميلادي أمثال الشيخ أبو السرايا غنايم من يركا والشيخ محمد من كويكات (1643026395) والشيخ أبو جمعة من إكليل (1685026515) والشيخ أبو محمد من الحنبلية (1677526615) والشيخ أبو عروس من جث والشيخ أبو عبدالله من ميماس (1645026340). موقع "حوزة المشايخ" غير معروف تماما مما يبقى أمرها على أجندة الباحثين من أبناء الطائفة الدرزية والذين يهتمهم أمر هذه المواقع وتطويرها حسبما يرتئيه أهل التوحيد من أبناء عصرنا.

9. المصدر: خطيب صالح ، "مواقع درزية في الأرض المقدسة" مجلة البستان عدد 3 أيار 2005

لغز في معرفة زعماء قرى الساحل الدرزية في القرن الحادي عشر

				أ	ب	و	ا	ل	ش	ب	ل
			ت	ك	و	ي	ك	ا			
					ح	و	ز	ة			
					ا	ل	خ	ض	ر		
ة	ع	م	ج	و	ب	أ					
				ة	ي	ل	ب	ن	ح		
				م	ي	ا	ن	غ			
س	و	ر		ع	و	ب	أ				
		س		ا	م	ي	م				
				ن	و	ت	ي	ز			
				ا	ك	ر	ي				
	ل	ي	ل	ك	ا						
ن	ا	ن	س	و	ب	أ					

1. شيخ قرية عين عاث.
2. قرية من قرى الساحل كانت مسكونة بالدروز.
3. المكان الذي كان يجتمع فيه شيوخ قرى الساحل الدروز.
4. نبي له مقام في قرية من قرى الساحل.
5. أحد شيوخ قرى منطقة الساحل.
6. إحدى قرى الساحل، كانت مسكونة بالدروز.
7. الإسم الشخصي لأحد شيوخ قرى الساحل.
8. كنية أحد مشايخ قرى الساحل.
9. قرية درزية مهجورة من قرى الساحل.
10. الشجر الذي يرمز لشيوخ تلك المنطقة.
11. إحدى قرى الساحل ما زالت مسكونة بالدروز.
12. إحدى القرى الدرزية المهجورة في منطقة الساحل.
13. بها مقام النبي زكريا عليه السلام.

מصادر مختارة :

- الأشرفاني، محمد. عمدة العارفين ، د.ت. مخطوط.
- عراف، شكري. طبقات الأنبياء والأولياء الصالحين في الأرض المقدسة، ترشيحا 1993.
- أביבי, שמעון. הדרוזים בישראל ומקומותיהם הקדושים, ירושלים 2000.
- גירן, וקטור. תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל, (פרים 1880) כרך הגליל, ירושלים 1985.
- דנה, נסים. הדרוזים, רמת גן 1998.
- זגיר, עלי. כפר ירכא וסביבתו, נשר 1993.
- פלאח, סלמאן. הדרוזים במזרח התיכון, ירושלים 2000.